

Hans G. Hömig

Konstruktives Übersetzen*

(Tübingen: Stauffenburg, 1995. 195pp)

Óvári Valéria

Hans G. Hömig *Konstruktives Übersetzen* (Konstruktív fordítás) című munkája szól mindazokhoz, akik fordításokat készítenek, fordításokat rendelnek meg vagy egyszerűen csak fordított szövegeket használnak, de azokhoz is, akik fordítástudománnyal foglalkoznak. A szerző szeretné eloszlatni a fordítást övező félreértéseket, illúziókat, és nagyobb tudatosságra ösztönözni a fordítókat a fordítás folyamatában. Ily módon véli megteremteni a feltételeit annak, hogy jól képzett fordítók jó minőségű fordításokat hozzanak létre. A fordítás kutatóit az elefántcsonttorony elhagyására, a fordítókkal és szövegeik felhasználóival való találkozásra biztatja, első lépésként saját könyvét kínálva fel elmélet és gyakorlat randevújának színhelyeként.

A bevezető két fejezet társadalmi összefüggésbe helyezi a fordítást, a fordítással kapcsolatba kerülők vélt és valós elképzeléseiről nyújt átfogó, bár korántsem szívderítő képet. A laikusok mindenfajta meggondolás nélkül tesznek kijelentéseket a fordításról. A közvélekedés szerint a fordítónak nincs más dolga, mint A nyelvről B nyelvre szavakat átültetni, hiszen mindkét nyelvnek birtokában van. A megbízó költségkímélés céljából fordítói szoftverre, „jó nyelvismerettel rendelkező” szakemberekre bízva a fordítást, a „rutinfordításokra” akár saját maga is vállalkozik, vagy olcsón dolgozó amatőrökre hagyja. Holott a fordítás nagyon *komplex* feladat. A fordító sziszifuszi munkát végez, közben tantaluszi kínokat áll ki, Theseusként bolyong a maga körül felépített nyelvi labirintusban, sőt Oidipuszhoz hasonlóan, saját fordítói identitásával sincsen tisztában. A hivatásos fordítók egyetlen reális esélye arra, hogy más diplomás foglalkozásúakkal azonos státuszúnak ismerjék el őket, munkájuk *minőségbiztosítása* és ennek dokumentálható *ellenőrzése* lehet. Ezért elemi érdeke a szakmának, hogy a nyelvész és a gyakorló fordító párbeszédet folytasson.

Ehhez először is régi, jól megszokott *illúziókat* kell lerombolni. A III. fejezet a természetesség illúziójáról szólva cáfolja, hogy létezne az őstehetséggel megáldott, minden elméleti maszlagtól mentesen dolgozó fordító, aki szakmájának tökéletes mestere. Vitatja Harris és más kétnyelvűség-kutatók álláspontját is a kétnyelvűek kiváló fordítói kompetenciájáról, sőt egyenesen fordítói inkompetenciáról beszél. Illuzórikus a cél- és forrásnyelvi szöveg szimmetriájáról, valamint a fordítói szabadságról vallott elképzelés is; a fordító csak ló, a szerző

---

* A recenzió már elkészült, amikor Hans Hömig halálhírére megkaptuk. Ezzel a könyvismertetéssel is szeretnénk tisztelegni emléke előtt.

(a „szent és sérthetetlen” eredeti szerzője: újságíró, politikus, tudós – a hatalom) a lovasa. Végül téves az a fordítói elképzelés is, hogy a nyelvet mint egy eszközt birtokoljuk. A nyelvi jelek nem csupán az „objektív” világ ábrázolásának eszközei, hanem a megértési folyamatok eredményei is, amelyekkel a világ egy-egy részletét beépítettük a tudatunkba. Hönig gondolatmenetével a nyelvi relativitáselmülethez kapcsolódik, amikor azt mondja, hogy a nyelvi jelek használatával azoknak a jelentéseknek vetjük alá magunkat, amelyeket azok saját magunk és nyelvi-kulturális közösségünk számára hordoznak. Azaz: bizonyos értelemben mi vagyunk nyelvünk eszközei.

A fordítás folyamatának konstruktív irányításához nem visznek közelebb a fordítás eredményének elemzésén alapuló elméletek. A IV. fejezetben Hönig – túllépve Krings ideáltipikus modelljét, amelyben egy mentális lépés tisztán elválna a következőtől – kidolgozza saját *modelljét a fordítás folyamatáról*. Kétségbe vonja, hogy a fordítás során zajló mentális folyamatok tisztán kognitív műveletek lennének, elméletében kitüntetett szerep jut az intuitív műveleteknek. A kognitív keresési stratégia mintegy esélyt ad az intuíciónak, míg az intuíciónak kognitív előkészületek szükségesek: a fordító *kognitív-intuitív láncolatok* együttesét mozgósítja. Modelljében a kiinduló szöveg (Ausgangstext, AT) a reális kommunikációs helyzetből a fordító mentális valóságára vetülve (projecierter AT) lesz a mentális feldolgozó folyamatok tárgya, s kerül az ellenőrzött (kontrollierter Arbeitsraum), illetve a nem ellenőrzött munkaterületre (unkontrollierter Arbeitsraum). Előbbi területen a *sémák* (Schemata) és a *keretek* (frames), valamint az *asszociációs kompetencia* (Assotiationskompetenz) szerepe jelentős, míg az ellenőrzött területeken *mikrostratégiák* és a *monitor* (Monitoring) működik. A kontrollált területen jön létre a legtöbb fordítási hiba: a fordító szabályok, bevált stratégiák, törvényszerűségek alapján próbál dönteni, miközben a fordításnak nincsenek általánosan érvényes, egzakt módon megadható, legfeljebb viszonylag hasznos szabályai. A fordítónak rendelkeznie kell egy *makrostratégiával*, amely – mintegy madártávlatból – mindig biztosítja számára a visszatérést a kontrollált „tévedések kertjéből”. A *fordítási kompetencia* (Übersetzungskompetenz) tehát abban áll, hogy a fordító megtanult-e bánni az ellenőrzött és a nem ellenőrzött területtel, képes-e koordinálni e két területről induló folyamatokat.

Az V. fejezet „Anyagtan” címmel visszatér *a nyelv mint eszköz problematikájához*, ismét aláhúzza, hogy a megértés nem egy nyelvi jel dekódolása, a szavak nem építőkövek, amelyeket egymás mellé rakva létrejön a jelentés. A megértés nem a logika törvényszerűségeit követi, hanem az egyén saját alkotása, amelynek létrejöttébe ellenőrizhetetlenül belejátszanak a tudatunkban elraktározott (történetileg és kulturálisan meghatározott) tartalmak. A megértés tehát *szubjektív*; még minimális komplexitású szövegek esetében is kell számolnunk azzal, hogy nincs két egyforma, egyformán olvasó. Nézete alátámasztására példákat hoz a tudományos osztályozás kontra prototípus-elmélet irodalmából.

Az eddigi fejezetek fordítástudományi „takarító munkálatait” bevégezve, a VI. fejezetben, a „Statiká”-ban Hönig hozzálát az építkezéshez. Hiszen a fordítónak nem csupán annyi a feladata, hogy A oldalról B oldalra sétálgasson a megértés hídján (mint ahogy a laikusok vélik), hanem gondoskodnia kell a híd teherbíró képességéről is. Fordítása akkor lesz *konstruktív*, ha működik; akkor

fog működni, ha a szöveg leendő felhasználóinak érdekeit figyelembe veszi. Látnia kell a szerző, a médium és a téma meghatározta kontúrokat, így alakíthatja ki makrostratégiáját. Szakmai szöveg fordításakor pedig önkritikusan kell viszonyulnia kompetenciájához, és ha az adott területen nem rendelkezik terminológiai és szaktudással, akkor jár el felelősségteljesen, ha visszautasítja a felkérést.

A VII. fejezet, „A híd alatt”, a nyelvi jeleket feldolgozó rendszer, az *agy működésével* kapcsolatos vizsgálati eredményeket állítja a fordítástudomány szolgálatába. Asszociációs kísérletek, de akár mindennapi félreolvasásaink sora is azt bizonyítja, hogy korábbi tapasztalatainkat, azaz meglévő fogalmi struktúráinkat (*sémák, forgatókönyvek, keretek, háttér: schemata, scripts, frames, scene*) a megértési folyamat kiindulópontjává tesszük, és mint elvárásokat hívjuk elő. Így nem kényszerülünk arra, hogy minden egyes megértési folyamatot a nulláról kezdjük: a holisztikus, alakra koncentrázó (gestaltorientiert) megismerés lényegesen gyorsabb, mint az adatbank analitikus, módszeres átfutása. A meglévő fogalmi struktúrák feldolgozzák az új adatot, ugyanakkor a feldolgozási folyamat módosulást idéz elő a struktúrában. Újabb bizonyítékot nyertünk tehát az „önmagában álló szó” (Wort-an-sich) elképzelésének tarthatatlanságáról: hogy a befogadó milyen jelentés hordozójaként értelmezi, azt saját fogalmi struktúráinak (önreferenciális: selbstreferentiell) rendszere határozza meg. Mindez a fordítás számára azt jelenti, hogy a fordítás szubjektivitása nem az írói kreativitás kiélésének vágya és nem önkényes viselkedés eredménye, hanem a megértési folyamatok egyénhez való kötöttségének, *önreferenciális működésének* a következménye.

A neurolingvisztikai vizsgálatok mellett a *mesterséges intelligencia* kutatói járultak hozzá nagyban a szakma megújításához (VIII. fejezet). A gépi fordítói rendszerekről kiderült, hogy nem képesek egy nyelvet *interlinguaként*, a konkrét nyelvtől elvonatkoztatott adatrendszerként tárolni és ebből az interlinguából egy másik nyelvre átvinni az információkat (újabb érv a nyelv eszközzellegének illúziója és a két nyelv közötti szimmetria illúziója mellett, és egy újabb illúzió lerombolása: a nyelvek között nincs köztes logika sem). A nyelv által közvetített (kulturális) *jelentés rendszerhez kötött* jelentés, és a rendszeren belül is *relatív*; a rendszerből nem lehet elvonni abszolút jelentéseket. A mesterséges intelligencia kutatási iránya a konnektionizmus (Konnektionismus) felé mozdult el, az intelligens viselkedés ismerve már nem a természettudományos logikát követő, előre jelzett pályán haladó elemzés, hanem az asszociatív, több összekapcsolódott terület szimultán működtetésén alapuló, *alkalmazkodó viselkedés* (Opportunismus). Ez az alkalmazkodó viselkedés kell hogy vezérelje a fordítót is munkája során.

A IX. fejezetben teszi fel a szerző a kérdést: *Mi a fordítási hiba?* Hogyan lehet a hibát minősíteni? A használhatatlan fordítások nem minden esetben a nem kielégítő nyelvismeretre vezethetők vissza. A hiba értékelésekor sem a nyelvi kompetencia vagy inkompetencia a döntő, sokkal inkább az, hogy a hiba hogyan befolyásolja a fordítás „működőképességét”. Ha a hibának a fordítást felhasználók körében negatív következményei lehetnek, akkor a diagnózis: hibás fordítás. Hogy a hiba könnyen vagy nehezen orvosolható, az már a terápia része – ettől a hiba még hiba marad. A hibát mind a felkészült fordítónak, mind a fordítóképzésben tevékenykedő szakembernek *funkcionális összefüggéseiben* kell tekintenie, a szavak ellenőrzése helyett a megcélzott befogadó érdekeit kell szem előtt tartania.

A X. fejezet „Gyorskapcsolásai” a fordító és a *tolmács* tevékenységét vetik össze. A fordító ideje nagy részében felügyeli és ellenőrzi, monitorozza magát; erre a tolmácsnak nincs ideje, kapacitása. A tolmácsoknak a megértés folyamataira kell koncentrálniuk, ebben kell professzionális szintet elérniük. Sokkal inkább rá vannak utalva az egészes megértésre, a fogalmi struktúrák (keretek, sémák) mozgósítására. A megértés korlátozott és viszonylagos megértés, ugyanakkor a feladatnak megfelelő, releváns megértés.

A XI. fejezet – miután az eddigiekben tudatosította a fordítás során lezajló folyamatok mibenlétét és a fordítás státusát – a *németországi szakmai képzés újragondolására* biztatja az illetékes szakembereket. A fordító- és tolmácsképző intézmények tanmenetei még a 70-es évekből valók, amikor egészen más piaci helyzet várta a végzett fordítókat. A képzés az alkalmazott nyelvészet tényerése ellenére még mindig a strukturalista nyelvészet eredményein nyugszik, és a hagyományos filológiai megközelítés dominál akkor, amikor az irodalmi kánon helyett hasznosabb lenne más, mindenekelőtt hétköznapi szövegműfajokon végigzongorázni. A képző intézménynek nyomatékosítania kell, hogy nem idegennyelv-tudást közvetít a hallgatóinak. Hönig leszögezi, hogy szakmailag felkészült fordítókat ideális esetben az egyetem képez; csak az egyetemi stúdiók jelenthetnek garanciát a minőségre és nyújthatnak a fordítóknak olyan státust, amelyben a megbízók kompetens partnernek tekintik őket. Kidolgozza a „Többnyelvű kommunikáció” elnevezésű stúdium moduláris rendszerét. Rendszerének központi modulja a *kommunikatív kompetencia*, amely egyaránt kiterjed az anyanyelvi és az idegen nyelvi, az írásbeli és a szóbeli kompetenciára. Az írásbeli kompetencia fejlesztésében kiemelt szerepet szán az (anya-, majd idegen nyelvi) szövegírásnak: a hallgatóknak el kell sajátítaniuk a különböző *szövegműfajok* konvencióit és a szövegelemzés módszereit.

A záró fejezet oly módon foglalja össze az előzőekben ismertetett érveket, hogy bemutatja: mindezen tudással és elméleti háttérrel felvértezve hogyan képzelhető el együttműködés a fordítás szereplői: a fordító, a megbízó és a felhasználó között. Mindenki megelégedésére szolgálna, ha nem az abszolút optimális, hanem az elfogadható megoldást keresnék. A nyelvvel nem lehet azonos módon leképezni a valóságot, viszont kiváló eszköz az egyezkedésre – ha a résztvevők hajlandónak mutatkoznak a *kooperációra*. Építő (konstruktív) párbeszédet pedig csak akkor lehet folytatni egy fordítás minőségéről, ha a beszélgetőpartnerek mindegyike tudja, miről beszél.

A szerző könyvében – céljának megfelelően – közérthetőségre és gyakorlat-orientált témaválasztásra törekszik. Számatalan metaforával, hasonlattal és analógiával él, példák sokaságával illusztrál, folyamatosan hivatkozik a fordítói gyakorlatra. Tárgyának komplexitásából azonban nem enged, könyvét nem degradálja olyan egyszerű szabályok és receptek gyűjteményévé, amelyekkel a fordítói teljesítmény megítélésekor nap mint nap találkozni a gyakorlatban. Könyve végén kommentált válogatott bibliográfiát közöl a tudományág német és angol nyelvű, könnyen hozzáférhető alapl műveiből, amit részletes (szintén angol és német nyelvű) irodalomjegyzék, majd rövid, könnyen használható név- és tárgymutató követ (közérthetően „Nevék” és „Dolgok” szerint csoportosítva). A könyv olvashányossága, élvezetes, gördülékeny stílusa lehet a garancia arra, hogy kitűzött célját elérje.